

UTVALGTE KAPITTEL

FRA

OLAUS MAGNUS

HISTORIA OM DE NORDISKA FOLKEN

ROMA MDLV

FJÄRDE BOKEN

TREDJE KAPITLET

Ytterligare om skogsmänniskornas vildhet

UPEMOT EN SJÖ, kallad Hvita sjön, belägen i yttersta Norden, dit Sveriges konungarrike sträcker sina yttersta gränser, hafva vilda folkstammar öfverallt sina boningsplatser. Dessa stammar använda ingen annan rustning än hudar af vildåsnor eller älgar och äro endast beväpnade med bågar och spjut, hvilka äro broddade med en hvass spets i hvardera änden. Ty med underbar rörlighet (såsom redan förut i i. boken blifvit berättadt om skrickfinnarna) förstå de att genom evolutioner åt alla sidor och kringgående rörelser både gäcka fiendens anfall och afvända det, och detta är fallet i främsta rummet på de toppar som resa sig öfver dalsänkningarna och som, så långt blicken når, äro uppfyllda af evig snö, såsom här ofvan är visadt i flera kapitel af de närmast föregående tre böckerna. Om dessa människor kan med fog sägas ungefär detsamma som skyternas berömdaste vishetslärare Anacharsis skrifvit om dessas plägseder, nämligen att å ena sidan ingen som ställt sin färd till dem kan slippa undan igen, å andra sidan de själfva icke låta fånga sig eller ens upptäckas mot sin vilja. Detta beror därpå, att de ej äga några städer eller fästen: hvar och en för nämligen sitt hus med sig, alla kämpa till fots såsom bågskytтар, och de lefva ej af bröd, utan af fisk och villebråd. I stället för fasta bostäder hafva de vagnar och tält, hvilka antingen äro förfärdigade af garfvade djurhudar eller täckta med trädens bark. Vintertiden slå de sig ned vid flodstränderna, och om somrarna hålla de till bland lummiga träd och på skuggiga ställen, i det de tid efter annan byta om vistelseort. Till hufvudbetäckning använda de merendels fågelskinn, t. ex. af gäss eller vildänder och hönsfåglar, hvilka i likhet med andra fågelslag där förekomma i oräkneliga skaror. På dyrbara pälsverk finnes där riklig tillgång, men dessa erhållas lättare på varubytets väg än för penningar.

FJÄRDE KAPITLET

Om de fem olika språken i de nordiska länderna

GENOM DEN PÅ ofvanstående afbildning synliga olikheten i klädedräkt och vapen kan man förstå, hvilken stor skillnad gör sig gällande emellan de särskilda landsdelarna, språken, åldrarna och människornas sysselsättningar. Där finnas sålunda många, vidsträckta och mäktiga landsändar, såsom de hvilka bebos af lappar, moskoviter, svear, götar, värmer, dalkarlar, bergslagsbor och norrmän, hvilka landsändars utsträckning i längd och bredd är större än hela Italien, Spanien och Gallien tillsammans, hvadan Plinius med hänsyn till deras okända omfång ej utan skäl kallat dem en andra värld. Därför bör man ej heller förvåna sig öfver, att man här finner fem olika språk i bruk, nämligen de nordliga lapparnas eller bottningarnas, moskoviternas (ryssarnas), finnarnas, svearnas och götarnas samt tyskarnas. Människornas lifslängd bland dessa i köld lefvande nationer sträcker sig ända därhän, att de lefva 160 år och därutöfver; detta är äfven förhållandet i England och Skottland, hvarest en gång den vördnadsvärde biskop David lefde öfver 170 år. Dessa människor, nämligen de som bebo de stora ödemarkerna i höga Norden, utöfva såsom näringsfång jakt och fiske och lefva i byteshandel med moskoviterna. Finnarna ägna sig åt åkerbruk, fiske och timmerhuggning. Götarna och svearna lägga sig äfven vinn om de nämnda näringarna. De tyska främlingarna åter syssla med olika slags krämarverksamhet och lefva af dess avkastning, de foga sig under landets lagar och införa allahanda föremål som synas erforderliga för ett förfinadt lefnads sätt, såsom sidentyger, gyllenduk och olika slags viner. Hurudana de olika slags vapen äro som de begagna skall skildras dels här, dels längre fram och då mera omständligt i sammanhang med drabbningar till lands. klär må det dock

framhållas såsom en känd sak, att af alla de nordiska folken, såvidt det gäller skyttefärdighet, götarna äro de förfarnaste och flinkaste i handterandet af armborst, liksom finnarna äro berömda för sin skicklighet i bågskjutning, hvaremot svearna äro vana att kämpa med yxor, biLor och spjut. Kläderna pläga enligt gammalt bruk vara korta och åtsittande, utom benkläderna, som äro vidare. Svearna begagna rymligare kläder, liksom bruket är i Tyskland. Moskoviterna hafva enligt grekisk vana långa rockar; också är ju deras land beläget högt mot Norden. De i vildmarken lefvande lapparna åter kläda sig i dyrbara pälsverk af olika djurslag, och det ingalunda Rör att pryda sig, utan af nödtvång. Men att stor olikhet i språk är rådande mellan landsdelar af så betydlig utsträckning, kan ej väcka förvåning hos någon, då Strabo (III. boken), om också blott såsom en förmodan, uppger att 70 eller väl snarare 300 folkstammar, som hafva sina boplatser rundtom Kaspiska hafvet, vid sin inbördes samfärdsel använda lika många olika språk, en olikhet som förklaras däraf, att dessa orter äro oländiga och föga tillgängliga. De flesta af dessa till höra sarmaternas folkstam, men alla bebo de Kaukasien. Något längre fram påstår samme författare vidare, att albanernas folk fordom varit deladt i 26 stammar med skilda språk, af hvilka hvar och en hade sin egen konung att lyda; till äfventyrs hade ock hvarje särskild stam sitt särskilda utseende, så att man lätteligen kunde urskilja denna märkliga olikhet mellan stammarna såväl som mellan deras språk och därigenom komma till en klar kännedom om skiftningarna i deras sånger och tonfall samt öfver hufvud uttrycken för deras sjäslif (genom hvilka ju människan skiljer sig från djuren). Men när någon äger talförmåga före den af naturen föreskrifna åldern (såsom Creesi son, hvilken talade redan när han var sex månader gammal), så är detta ett ödesdigert förebud om undergång för hans släkt och fränder. Men det är mandomsyttringen som afgör, när man nått laga ålder; hvadan den som äger förmåga att nedslå sin fiende näppeligen synes vara i behof af förmyndare.

FEMTE KAPITLET

Om varubyte utan penningar

OM ÖFVER HUFVUD allt svek måste anses brottsligt och fördömligt, hvarhelst det förekommer, så är det så mycket svårare, oförlätligare och ohyggligare, när man finner det användas i umgänget med okonstlade naturfolk, särskildt när det framträder i form af förfalskadt eller efterapadt mynt, såsom längre fram skall visas i 6. boken, där det talas om myntets olika beskaffenhet. Nu gäller om detta folk af lappar, eller bottningar, och Skogsbor, att de lefva i stillhet i sina bygder och kunna anses okända för den öfriga, aflägsnare världen. De oroas därför ej af nödvändigheten att se upp med denna falskhet, alldenstund de mera räkna med varor än med prägladt mynt och i allsköns lugn förskaffa sig hvad de önska. Och sålunda lefva de, utan att befatta sig med bullrande och häftiga uppräden, fjärran från all tvedräkt, sammanbo utan afund och dela allt med hvarandra utan svek, hysande en enda önskan: den att undfly armodet och ej sträfva efter rikedom. Dessa folk veta ej af vinningslystnad och vilja ej plåga sig med att uttänka några handelsknep. Så lefva de utan buller och bång och önska blott en någorlunda tryggad tillvaro samt behöfva därför ej, såsom mången rik, sakna ett godt samvete; för dem är allt slags rof en svår förbrytelse, och de kunna ej konsten att med svek frånhända någon hans tillhörigheter. Men som de själfva ej äro i besittning af all lifvets nödortof, utan behöfva andras bistånd och materiella hjälp, medel för att vinna sin utkomst, så drifva de handel, dock utan penningar, endast med användande af ett godt och ärligt byte på grundvalen af ömsesidig öfverenskommelse, som kommer till stånd utan allt ordande, detta på grund däraf att folket är sammansatt af så många olika beståndsdelar (jämför föreg. kapitel), alltså ej på grund af brist på skarpsinne eller bar

bariska seder, utan helt enkelt därför att de hafva ett särskildt språk, föga känt af öfriga grannfolk. De hafva äfven sina bestämda platser, antingen på jämna fält eller på frusna vatten, hvarest de hvarje år bedrifva dylika affärer och hålla ett slags marknader, där de utbjuda åt allmänheten varor, som hvar och en enskild antingen tillverkat hemma såsom alster af egen färdighet eller förvärfvat på annat håll. Och äfven mellan marknaderna inlåta de sig på dylika affärer, så ofta som främlingar komma till dem med sådant som de åstunda. Härmed öfverensstämmer förträffligt hvad Herodotus berättar i sin fjärde bok, då han talar om Herkules stoder, i hvilkas närhet bor ett folk, som har för vana att med rök och eld utforska varors värde och beskaffenhet. Men där kommer guldet till, hvilket är fullkomligt obekant för folken i högsta Norden, medan dyrbara pälsverk, ylle och linnekläder, salt, spannmål och fiskvaror - hvilka mätas med rymdmått ungefär af en romersk kannas storlek, i stället för att uppvägas i skålpund - hos dem stå högt i pris. Till föreståndare hafva de vissa personer, som de gemensamt utvalt och lyda och som benemnas *bergchara* d. v. s. bergkarlar [birkarlar]. Till dessa erlægga de äfven kostbara pälsverk och fiskar af många slag, som de dels hafva att utgöra i skatt till konungen af Sverige, dels frivilligt öfverlämna såsom gåfva. Dessa män äro igenkännliga framför andra, i ty att de äro iförda en röd klädnad. Äfven till Norges konung och moskoviternas furste betalas liknande tributer, och dessa ägnas äfven skyldig underdånighet. Aldrig händer det, att dessa folk börja krig med sina grannar eller med fjärmare boende folk, såframt de ej drifvas därtill af grofva oförrätter. Men då strida de ej blott med sådana vapen som raseriet plägar anlita, utan angripa äfven i oförsonligt hat fienderna med fruktansvärda besvärjelser (såsom redan blifvit berättadt i den föregående boken och äfven i början af denna), hvarigenom de förlama dessas lemmar, så att de hvarken förmå att lyfta en hand eller drabba till med svärdet och endast med svårighet kunna fly undan. - Den som vill inhämta något om byteshandeln på ön Taprobana, må studera den saken hos Plinius (bok vi, kap. 2 2), hvarest många intressanta underrättelser stå att vinna.

TOLFTE KAPITLET

Om Lapparnas jaktfärder

ALLDENSTUND redan förut i bok. I, kap. 2 talats om skrickfinnar, bjärmer och finnmarkingar samt deras seder och lif, bör här endast tilläggas, huruledes de med begagnande af krökta, breda och glatta träspjälor bundna vid fötterna gifva sig i nappatag med vilda djur, som de jaga med både och pilar genom dalar och på snöhöjljda fjäll och bergskrön, där de ila fram i den mest halsbrytande fart. På bilden ses en kvinna med flygande hår afskjuta pilar. Och detta kan ej förvåna, ty för dem som bo vid polen i den ödsliga omgifningen af idel skog framställa sig vilddjurens fruktsamhet och mängd så öfverväldigande, att männen ensamma, utan biträde af kvinnorna, ej skulle förstå till att bedrifva jakten på dem. Därför jaga också kvinnor med samma färdighet som männen, och måhända med ännu större. Men alltid är det mannen som fördelar jaktbytet och anvisar hvad som skall stekas på spett eller hvad som skall gifvas åt husfolket eller med sedvanlig frikostighet öfverlämnas åt grannar. Emellertid har denna flinkhet vid jakt sin användning ej blott när det gäller markens djur, hvilka man söker komma i besittning af såväl med försåt som öppet, utan äfven i fråga om fåglar af mångfaldig art, hvilka befolka de vidsträckta ödemarkerna, och hvilkas finare fjäderbeklädnad man använder till sängkläder, medan de gröfre pennorna brukas vid väfnadsarbeten med senor. Köttet af dessa djur ätes oftare stekt än kokt. Djurskinnen slutligen bereda de, såsom i föregående kapitel blifvit nämndt, till kläder åt sina söner i gosse- eller ynglingåren, liksom fåglarnas skinn användas till hufvudbonader. Därför tror också mången utan all orsak, att de hafva håriga kroppar liksom kreatur och vilda djur, en tro som möjligen härrör af okunnighet eller ock af det nöje som många finna i att kunna berätta om otroliga saker, som de upplefvat i fjärran land, såsom fallet var t. ex. med Paulus Jovius.

SJUTTONDE BOKEN

TJUGUSJÄTTE KAPITLET

Om renar

I BÄGGE DE BOTTNISKA LANDSÄNDARNA i Norden - så kallas nämligen den yttersta Nordens länder, liksom ville man därmed beteckna botten af ett kärl - och i det stora Lappland finnes ett trehornadt djur, af hjortens släkte, men vida resligare, starkare och snabbare, af tvenne skäl benämndt ren(*rangifer*). Det ena skälet är, att det på sitt hufvud har höga horn, liknande ekens grenar (*rami*); det andra, att de öfver hornen och bröstet lagda seldon, hvarmed renen drager släden, på landets språk kallas *ranka och loka*. Af dessa horn äro de två större än det tredje och sitta på samma sätt som hjortens, men de ha flera och längre grenar, hvilka kunna bli ända till femton. Det tredje hornet åter sitter midt på hufvudet och har små grenar, kortare än de andra hornens. Detta horn gifver hufvudet ett skyddsvapen mot anfall af fientliga djur, enkannerligen vargar, från hvilket håll ett sådant angrepp än må komma; det är också en prydnad och väcker häpnad, såsom andra vidunderliga ting. Detta djurs föda består af de hvita lafvarna på bergen, i synnerhet om vintern, då de, liksom marken i öfrigt, täckas af snö. Om denna är aldrig så djup, sparkar renen dock häl däri af medfödd instinkt, liksom vore han en vild häst, för att komma åt sin föda. Om sommaren däremot äter han trädens blad, under det han står stilla eller ströfvar omkring, hellre än han i nedböjd ställning betar bloms- ter och gräs, emedan hans horn äro för mycket framåtböjda; men när han betar på marken, lägger han hufvudet på sned. Halsen är, liksom hästens, försedd med man. Han har af naturen fått tveklufna och nästan runda klöfvar, att han, äfven med en ryttare på sin rygg, måtte kunna gå fram eller löpa öfver den djupa snön, som ligger hopad i dällderna, på fälten och på bergen. - Det nämnda förhållandet, att renen, när han

betar, håller nacken på sned för de greniga hornens skull, saknar emeller tid icke sin motsvarighet på andra häll. Solinus säger nämligen (i 42. kapitlet), att hos de garamantiska stammarna i Etiopien den betande booskapen vrider hufvudet på sned, för att ej sticka hornen rakt ned i marken och så blifva fast. - Men för att nu återgå till renen, så är bullret och dånet af hans fötter och klöfvar så starkt, att det förnimmes lika fort, som djuret blir synligt; och när han sätter i väg, så gifves det intet annat djur, som han ej mäktar hinna upp, i synnerhet om vintern, då han är starkare och vigare än annars, såsom fallet är med alla vilda djur.

TJUGUSJUNDE KAPITLET

Om den nytta, man har af detta djur

ITAMT TILLSTÅND äro dessa djur, likasom annan boskap, sina ägare till synnerlig nytta, nämligen genom mjölken, huden, senorna, benen, klöfvarna, hornen, håret och köttet, som är en god och fin spis. Somliga af befolkningen äga 10, 15, 30, 70, 100, 300 eller 500 renar, och dessa drifvas af sina herdar till betena och tillbaka därifrån och instängas sedan för natten i fällor, af fruktan för de kringströfvande skarorna af vargar, som här i bergstrakten äro grymmare än an norstädes. Om man för ut renar till främmande land, helst hinsides hafvet, pläga de, på grund af ombytet af luftstreck och jord eller den ovana födan, ej bli långlivade, för så vidt de ej få sitt foder af den herde, vid hvilken de äro vana. Så skickade en gång, såsom man försport, Sveriges stormäktige furste Sten Sture den yngre sex slika djur till hertig Fredrik af Holstein och gaf dem till väktare tvenne lappar, man och hustru. Men sedan dessa så blifvit förflyttade från fosterjorden och satta under främmande uppsikt, blefvo hvarken de själfva länge vid lif, ity att de sak-

nade nöjaktigt lugn och befunno sig i ovana lefnadsförhållanden, ej heller djuren, som fingo umbära sin särskilda vård. Likaledes skickade konung Gustaf i Sverige i Herrans år 1533 tio renar, han- och hondjur, ut till några förnäma män i Preussen, såväl till ögonfägnad som för släktets fortplantning; de fingo där friheten och släpptes lösa i skogen, men det har sedermera aldrig försports, om denna förflyttning verkligen lände släktets fortplantning till gagn.

TJUGUÅTTONDE KAPITLET

Om de fordon, som dragas af renarna

FASTAN OFVANSTÅENDE BILD tyckes kunna förstås af sig själf, anser jag mig dock böra bifoga en förklaring däraf, hvilket ingen lär misstycka. jag vill nämligen visa, hvilka hjälpmedel de nordiska folken hafva, och med hvilka nöjen de tillbringa sina dagar. Man bör då lägga märke till, att det finnes två slags renar: vilda och tama. De senare tjäna troget människan, när så göres behof, med lydnad och foglighet, hvaremot de förra, som Ila kvar sitt vilda skaplyne, få stanna i vildmarken och lefva tillsammans till släktets förökande, om de än då och då ansättas och jagas. De tama renarna spännas för fordon och draga med största lätthet öfver slätt och bygd de tyngsta vagnar, lastade med varor, som utgöras af dyrbara skinn och tyger, och med olika slags fisk; ty lapparna äta hufvudsakligen fisk, och lifnära sig af den aldrig trytande fångsten i de fiskrika vattendragen, såsom jag ytterligare längre fram skall visa på tal om deras olika sysslor. Deras färd ställes alltså genom de släta dalgångarna hän mot Norge,

dit de oftast resa, såsom varande den närmaste platsen för varuutbyte, likasom det äfven lämpar sig bäst för dem att genom besök där söka vidmakthålla en trogen vänskap med detta folk. De, som sköta dessa fordon, kallas af folket gemenligen *kvenar* (Quenar), och de kunna, om så behagas eller nöden så kräfver, köra 150 romerska mil, det vill säga 30 götiska eller tyska, om dagen; och likväl anses de fordon, dessa djur draga, icke vara mindre tunga än de, som dragas af hästar. I detta sammanhang kan ock lämpligen anföras en uppgift af Flavius Vopiscus, att nämligen kejsar Aurelianus tronat i en vagn, som drogs af ett spann aff yra hjortar och förut tillhört goternas af honom besegrade konung Cannabas, och så åkt upp till Capitolium i triumf jag skulle dock snarare tro, att det i själfva verket var renar, hvilka i styrka och snabb het öfverträffa alla hjortar, om än aldrig så kraftiga.

TJUGONDE BOKEN

TREDJE KAPITLET

Om laxfiske

KNAPPAST NÅGONSTÄDES i hela Europa finner man ett rikare laxfiske än i Bottniska hafvet upp emot Lappland, från hvars fjäll och slätter väldiga älfvar med sött vatten flyta ned; och det är en skön syn att här se laxarna, likt krigare i glimde vapenskrud, midt i solgasset gå upp från hafvet mot strömmen, helst då de följa efter hvarandra i så stor mängd, att äfven vattnet högt uppe i bergen får byte till öfvers för dem, som fiska där. Laxens latinska namn *Salmo* kommer af *saltus*, hopp. Den griper nämligen med munnen ett fast tag i sin stjärt och böjer den därigenom, för att sedan med ett viggt hopp svinga sig upp ofvan branten. Till denna sträfvar den mot älfvens strida lopp och gifver sig icke, förrän den kommer fram till sött vatten och får vederkvicka sig däri, ty dit går dess ifriga längtan. Sedermera hoppar den nedför älfven igen och återvänder till sitt välbekanta bo i klippor och håll. Den vill nämligen gärna ömsom ha salt, ömsom sött vatten. Denna fisk kan bli ända till 6 eller 7 fot lång. Den är väldigt kraftig, men mycket tung, och all den vighet., den äger, beror således icke på, att den har en lätt kropp, utan snarare därpå, att denna är så spänstig och stark. Fordom föredrog man laxen framför alla hafsfiskar, i synnerhet i Aquitanien, enligt hvad Plinius säger (bok ix, kap. 18). Dess kött är rödt, och det är visserligen godt och välsmakande, men man får mycket fort nog däraf; och särskilt, när man omåttligt äter det färskt. Men om det insaltas, blir det mera omtyckt, hvadan det så n behandladt uppköpes till högt pris i stora mängder och fraktas ända till öfre Tyskland, först sjöledes och sedan på hjuldon. Och hur mycket man än må fånga af detta slags fisk, tyckes den, dock aldrig vilja taga slut i sin hemtrakt. jag har ju själf på Bottens kust längst i norr nära Torneå

vid tiden för sommarsolståndet sett, hur man fångade och drog upp ur vattnet en så stor mängd lax, att de starkaste nät brusto under tyngden. Då denna fisk märker sig vara inklämd i nätet, sträfvar den af alla krafter att göra sig fri, i det den närmar stjärten till munnen för att kunna böjd i i båge hoppa ut därur; och fastän den är trög och lat i följd af sin fetma, kan man dock få se den, innan man vet ordet af, sätta denna sin afsikt i verket. Om man tager ut laxens hjärta, fortfar det längre att röra sig än hjärtat af något annat djur. Vid Rhen, Weichsel och Düna eller Dzuina, nära Riga i Livland, köpes laxen till högt pris - och denna rökes sedan hårdt med ekved och får därigenom en utmärkt angenäm smak, hvilket också i allmänhet brukas vid alla fiskevatten i Norden. I Öster- och Västergötland fångas äfven mycket lax. Där finnas nämligen på många ställen floder af 20 till 30 fots djup. Detta är särskildt fallet i det till Västergötland hörande landskap, som kallas Värmland och fordom hedrades med namnet konungarike. Här utbreder sig en sjö med sött vatten, 100 romerska mil lång och 40 mil bred, som heter Vänern; och i denna utfalla 24 stora floder, som komma från Norges fjäll och ha ett enda utlopp åt söder, den så kallade Trollhättan (*Trollhetta*), det vill säga: trollens hätta. I dessa floder med färskt vatten fångas en stor mängd lax. Dess ägg äro mycket stora för att vara af fiskar, större än kikärter eller till och med vanliga ärter, och äggens hud är särdeles prydligt beströdd med svarta fläckar. - Till sist må sägas, att detta fiske, hvarhelst det bedrifves, är mycket inbringande, och med den uppfinningsrikiedom, man alltjämt nedlägger därpå, blir vinsten för hvar dag som går alltmera betydande.

